

være nyttigt for enhver, der beskæftiger sig med byens historie. På opslag med tekst på venstresiden og kort eller projekter på højresiden redegøres for de væsentligste sider af byens udvikling, med udgangspunkt i de naturgivne forhold (højdekurvekort med vandløb), fra oldtiden over middelalderens Opnør og senmiddelalderen til de tidsrum, der kan belyses med kort fra Johannes Mejers fra 1640-erne over Pontoppidans, kortet i Traps Slesvig, tyske kort, Geodætisk Instituts og andre til den kommunale tekniske forvaltnings husnummerplan fra de seneste år.

På en heldig måde giver dette atlas gennem teksten mulighed for at knytte iagttagelser ud fra kortene til synlige træk i den eksisterende by, og dette uddybes gennem en række opgaver, der stilles til sidst, til arbejde med atlas selv og studier ude i byen eller på grundlag af værker, der anføres i en litteraturliste. Med et vågent blik også for de nu og da mere uheldige sider af byudviklingen, som meningsløse nedrivninger, anlæg af parkeringspladser osv., giver bogen også et væsentligt bidrag til forståelsen af de arkitektoniske og miljømæssige værdier i de gamle bykvarterer. Til uddybning af bl.a. dette kunne det være nyttigt i en næste udgave at få nogle billeder også af byens huse, institutioner m.m.

Ole Degn

Mogens Bencard (udg.): *Ribe Excavations 1970-76*. (Sydjysk Universitetsforlag, 1984). 191 s., 225,- kr.

I 1981 kom det første bind af det store værk om de arkæologiske udgravninger i Ribe 1970-76, som under redaktion af Mogens Bencard er under udarbejdelse. Mens det første bind efter en indledning om selve udgravningerne behandlede de skrevne kilder til Ribes ældste historie, indtil ca. 1200, og møntfundene, er turen nu kommet til fundene af

genstande, som er resultat af metalstøberes virksomhed. Udgravningerne tilvejebragte her det største samlede danske fundmateriale af denne art, af en sådan størrelse, at det genstandsmæssigt mangedoblede de hidtidige fund. Bogen bringer et systematisk opstillet katalog over de enkelte genstande, som fragmenter af digler, essesten, essegrubeslagger, støbeforme osv. Forud for dette gives i første del af fremstillingen på grundlag af materialet en længere redegørelse for de fundne genstandstyper. Den følges af en behandling af de skålformede spænder, nøgler, nåle o.a., som har kunnet støbes med de fundne støbeformsfragmenter, og der foretages sammenligninger med tilsvarende fundne genstande fra de øvrige skandinaviske lande og England. Endelig gives i et par afsnit en fortolkning af fundene, med henblik på belysning af den anvendte teknik ved fremstilling af modeller og støbeforme, smeltning og påfyldning af metal og efterbearbejdning af støbegodset samt en redegørelse for teorier om værksteder og baggrunden for den geografiske spredning af fundene af syv forskellige typer skålformede spænder i det nævnte område.

Bogen viser, hvordan fundene fra Ribe-udgravningerne 1970-76 kan kaste nyt lys over forholdene i Danmark i 700-800-årene. Man må håbe, at det må lykkes indenfor de nærmeste år at få de øvrige bind i den planlagte serie ud.

Ole Degn

Ingrid Nielsen: *Middelalderbyen Ribe*. Projekt Middelalderbyen, 1. Statens humanistiske Forskningsråd. (Forlaget Centrum, 1985). 216 s., 248,- kr.

Et af de mere resultatrige af Statens humanistiske Forskningsråds efterhånden mange projekter synes at blive det tværvidenskabelige Projekt Middelalderbyen. Allerede i den fireårsperiode, pro-

jektet kørte, fra 1977 til 1981, kom et par spændende, perspektivrige rapporter; der blev foretaget en fuldstændig registrering af al foreliggende historisk og arkæologisk viden om den middelalderlige topografi i de ti byer, der var blevet valgt ud til undersøgelserne; og der blev gennemført en længere række begrænsede arkæologiske undersøgelser i de ti byer til belysning af væsentlige historiske og topografiske problemer, som registreringen af materialet og de udarbejdede kort havde henledt opmærksomheden på.

Siden er så arbejdet fortsat med udarbejdelse og færdiggørelse af de endelige rapporter, én for hver af de ti byer. Og nu foreligger den første, Ingrid Niensens store bog om det middelalderlige Ribe. På godt 200 store sider behandler den stofrige bog efter en nærmere præsentation af de forskellige kildetyper (arkæologiske, geologiske, skriftlige og kartografiske) alle tænkelige forhold og problemer i det middelalderlige Ribes fysiske fremtræden og topografiske udvikling. En behandling af naturforholdene giver grundlaget for forståelsen af den bebyggelseshistoriske udvikling, og vi hører derefter om problemerne med at finde det ældste Ribe, om transportmuligheder og færdsel, om bebyggelsen, herunder de dominerende gejstlige institutioner, befolkningen, dæmningerne og vandløbsregulering og gader og torve, dernæst om administrationen, om bebyggelsens udstrækning og dens tekniske og retlige baggrund og former (sociale fordelinger, grundstørrelser, boder og huse) samt endelig om de topografiske virkninger af reformationen.

Med den samtlende minutiøse redegørelse for resultaterne af de nyeste undersøgelser af historiske og arkæologiske kilder er Ingrid Niensens Ribe-bog blevet en spændende bog. Ribes ældste og middelalderlige bebyggelseshistorie rummer en lang række gåder, som frem-

træder temmelig klart, ikke mindst takket være det omfattende bevarede skriftlige kildemateriale. Man har således mange vidnesbyrd om håndværkeraktivitet i byen i 700-årene, og man har fund af bebyggelse fra 1100-årene; men man mangler at finde bebyggelsesspor fra de mellemliggende århundreder. Og man har med byen Ribe et spændende eksempel på flytning af en bybebyggelse. Ingrid Nielsen har mange gode bud på forklaringer på problemer som disse og talrige andre, og hun er med bogen nået langt, ikke mindst når man betænkter, at der er tale om en *dansk* middelalderby, med det kildemateriale, der nu engang står til rådighed til belysning af danske forhold i denne periode – også selv om Ribe her hører blandt de bedst stillede byer. Bogens resultater og dens mange problemformuleringer giver yderligere antydninger af, hvad der vil kunne nås gennem fortsatte arkæologiske udgravninger. Også det ret omfattende skriftlige kildemateriale fra årtierne lige efter middelalderens slutning vil imidlertid i større omfang kunne udnyttes til belysning af middelalderbyens forhold, hvilket Ingrid Nielsen kun for en del synes at have været opmærksom på.

Man vil her kunne pege på en del materiale fra tiden op til i hvert fald ca. 1600, som vil kunne være af værdi, som bytingbøgerne, hvoraf man har en fra 1561 og derefter en ubrudt række fra 1568, skattelisterne, der haves fra 1545, kæmnerregnskaberne fra 1548, pengeomesterregnskaberne fra 1565, rådstuebøger over byens enge og jorder fra 1544 og damskifteregistre fra 1583 og derefter ajourført til midten af 1600-årene. Således kan man på grundlag af bytingbogen fra 1571 (s. 37b) fastslå, at Klostergade er en nykonstruktion fra 1500-årene (som formodet af Ingrid Nielsen s. 90-91), idet gaden i tingbogen omtales som den nye gade (jfr. min an-

meldelse i Historie XV, s. 305). At »forstadskvarteret« omkring Skt. Peders Kirke har været beboet, og at det må være blevet endeligt forladt af beboerne senere end Ingrid Nielsen forestiller sig (s. 90, 109, 114, 117, 143), altså senere end midten af 1400-årene, fremgår af skattelisterne, der viser, at endnu 1557 boede et par skatteydere dér, 1567 en enkelt.

Sammenhængende med dette forhold er problemet omkring »balancen« mellem de to bydele nord og syd for åen og udviklingen i denne. Et bidrag til belysning af dette problem giver byens to skattelister fra 1567 (maj og december), der ved sammenstilling afslører en ændring i fjerdingsinddelingen; denne afspejler flytningen af tyngdepunktet fra nordsiden til sydsiden af åen, og det forekommer ikke rigtigt, når Ingrid Nielsen mener (s. 103), at det er vanskeligt at bestemme, hvad den fra 1545 kendte fjerdingsinddeling siger om den middelalderlige by. Den viser i virkeligheden, at skellet mellem byens to halvdele i administrativ henseende engang har gået gennem åen (før opfyldningerne ved Fiskergade-Skibbrokvarteret blev foretaget), og støtter således Ingrid Niensens opfattelse af »balancen« angivet ved sognekirkerne (s. 65). Også forholdene omkring tinget kan belyses af kilderne fra anden halvdel af 1500-årene; det ses, at Tingslippen fra Overdammen ind til tingsgården først er anlagt efter branden i 1580, og den formodede gangsti (færdingsti) ned til åen mellem rådhuset og husrækken mod torvet (s. 100) var virkelig nok og ses af byens tingbog at være blevet udstykket og solgt i 1598 (skøde 27/10) til borgere i den nævnte husrække.

At fænomenet »gårdsrum« ikke forekommer i kilderne i sammenhæng med boder, er ikke nødvendigvis et udtryk for, at bodernes jordtilliggende har været små; det middelalderlige gadenet er i

Ribe bevaret i store træk, og da man tilbage til 1500-årene véd, at bestemte gader har været »bodegader«, kan man også se, at boder kan have haft jordtilliggende. Når ordet »gårdsrum« ikke forekommer i forbindelse med boder, skyldes det snarere, at boderne var så små, at der ikke var plads til en portindkørsel og dermed heller ikke reelt et gårdsrum, kun en have.

Ingrid Niensens bog giver en velgenemtænkt og veldokumenteret redegørelse for de mange problemer i Ribes ældre bebyggelseshistorie. En række af de fremlagte opfattelser og detaljer kan vel diskuteres. Således er det ikke alene Vor Frue sogn, der havde en tæt bebyggelse i slutningen af middelalderen (s. 115), det må også i høj grad gælde Dammene. Når Ingrid Nielsen ser begrebet »forban« som »ikke klart defineret« (s. 196, note 16), må det skyldes, at hun overser betydningsudviklingen fra et udførselsforbud til en toldafgift. Og det er ikke rigtigt, at det forekommer, at også navne på personer, der ikke var sat i skat, optræder i skattelisterne, for der var tale om skatteydere, der på de pågældende taksationstidspunkter blot var takseret til 0 skilling.

Med den store stof- og detailrigdom er det uundgåeligt, at der i bogen trods stor omhu ved udarbejdelsen forekommer fejl. Det er således ikke rigtigt, at man først fik en bybebyggelse nord for åen igen i 1800-årene (s. 117, 143); brandtaksationen viser, at der allerede i 1761 lå fem beboede huse i Saltgade uden for Nørreport og i 1778 var der en lille snes huse her. I redegørelsen for tallet af boliger (s. 120) er opfattelsen af forholdet mellem bebyggelsesenheder og boliger ikke særlig klar. Det er for boligtallet uden betydning, at et ret fremtrædende træk i bebyggelsesmønsteret var sammenhæng mellem gårde/adelhuse og boder; endnu i hustaksterne fra 1657 og 1661 forekommer snesevis af

tilfælde, hvor et sådant hus takseredes under ét med en eller flere sammenhængende boder, bygget til udlejning. I teksten til kortet s. 147 gives en uheldig vurdering af dette kort; det anføres, at det er J. F. Weckers kort fra 1774, og at det af hans danske bykort skulle være et af dem, der har selvstændig værdi, idet det ikke bygger på andre kendte kort. Men – det gengivne kort er tydeligvis en omtegning af H. H. Scheels kort fra 1726 (der eksempelvis er gengivet i Hugo Matthiessen, Otto Smith og Victor Hermansen: Ribe bys historie 1660-1730, 1929, s. 249).

Dette er dog kun småting i Ingrid Niensens store, velgennemarbejdede og engagerede billede af det middelalderlige Ribe, et billede, der for læseren på mange måder bliver konkret og klart takket være det store antal meget over-skuelige kort og kortskitser. Fire bilag med fortegnelser over gadenavne, grunde med målangivelser, boder og stenhuse giver stof til videre arbejde, og ved dette har man god nytte af det afsluttende detaljerede sted- og sagregister.

Ole Degn

Jørgen Burchardt: *Provinsindustri. Arbejdspladser på Fåborg-egnen de sidste 100 år.* (Faaborg Byhistoriske Arkiv. Faaborg Kulturhistoriske Museer, 1984). 119,- kr.

Bag titlen ligger ikke, som man måske kunne forvente, en beskrivelse af den danske provinsindustri. Det er derimod en by i provinsen, nemlig Fåborg – og dens omegn – det drejer sig om.

Forfatteren har tidligere beskæftiget sig med industrihistorien. I 1982 skrev han det første bind, »Fabrik«, i SiD's serie om Arbejdsmandens Historie, og han har endvidere været med til at for-danske Sven Lindquists provokerende bog *Grav hvor du står*. Så det er ganske naturligt, at Burchardt selv har fået lyst

til at grave lidt i Fåborgs industrihistorie.

I indledningen beklager han den korte tid, der har været til udarbejdelsen. Bogens beskrivelser kan derfor kun give rammen for industriarbejdernes tilværelse på arbejdspladserne. De enkelte arbejdspladseres mere udførlige historie må så komme senere.

Bogen indledes med en kort generel indledning om Fåborg og industrialiseringen på egnen. Det er naturligvis svært at få nedfældet et så stort emne på 20 sider, men det lykkes ganske godt. Derefter følger bogens hovedafsnit, beskrivelsen af de enkelte virksomheder, hvor man bliver ført grundigt rundt i Fåborg. Blot får man ikke de mange mindre virksomheder, der ligger på grænsen mellem industri og håndværk, med. Men det er denne bog jo ikke ene om.

Med titlen og i teksten lægger forfatteren op til, at Fåborgområdet viser et typisk industrialiseringsforløb i et dansk provinsområde. På mange områder er det naturligvis rigtigt, men det ses af virksomhedssammensætningen, at den nemme adgang til en række råvarer som træ og frugt har virket fremmede for en række specielle virksomheder. For frugtens vedkommende gælder det bl.a. vin-fremstilling.

Bogen er velillustreret med historiske og nutidige fotografier. Får man ikke i teksten et fuldstændigt billede af arbejdsforholdene, kommer de frem her. Man fornemmer de trange og farlige forhold, der arbejdedes under på maskinfabrikken, følger arbejdsgangen på et traskib på et værft etc. Dertil reklamebilleder og etiketter, der viser et andet billede, nemlig hvordan virksomhederne gerne ville opfattes udadtil.

Der afsluttes med nogle mindre afsnit: »Hvorfor udviklingen« »Teori om udviklingen« og »Fremtiden«. Det sidste er det som bekendt svært at spå om, og det er da heller ikke nogen særlig